

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE SİBER ZORBALIK, SİBER MAĞDURİYET VE OKUL TÜKENMİŞLİĞİ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Niyazi ÖZER¹, Süleyman Nihat ŞAD²

1 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, niyazi.ozer@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7745-6645.

2 Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, nihad.sad@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3169-2375.

Geliş Tarihi: 24.10.2019 Kabul Tarihi: 23.12.2020

Öz: Bu araştırmanın temel amacı araştırmaya katılan lise öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırmada ayrıca siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişliğinin cinsiyet, okul türü ve sınıf düzey değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Son olarak da siber zorbalık ve mağduriyetin, okul tükenmişliğinin anlamlı yordayıcısı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın verileri, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Hatay ili Kırıkhan ilçesinde bulunan on lisede öğrenim gören toplam 604 öğrenciden toplanmıştır. Veriler siber zorbalık ölçeği ve okul tükenmişlik ölçeği ile toplanmıştır. Betimsel analizler sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorba davranışları “haftada hiç” ile “haftada bir kez” düzeyleri arasında sergiledikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin okul tükenmişliklerinin cinsiyetleri ve okul türlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği, siber zorbalık düzeylerinin ise sadece okul türüne göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Okul tükenmişliği açısından kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre, meslek liselerinde öğrenim görenlerin diğer liselerdeki öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha fazla tükenmişlik yaşadıkları belirlenmiştir. Siber zorbalık açısından ise Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerdeki öğrencilere göre hem daha fazla siber zorbalık yaptıkları hem de siber zorbalığa daha fazla maruz kaldıkları belirlenmiştir. Regresyon analizi sonucunda ise, siber zorbalık yapmanın ve siber zorbalığa maruz kalmanın okul tükenmişliğinin anlamlı yordayıcıları oldukları ve okul tükenmişliğine ait varyansın yaklaşık %11’ini açıkladıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: okul zorbalığı, siber zorbalık, siber mağduriyet, okul tükenmişliği, lise öğrencileri

CYBERBULLYING, CYBERVICTIMIZATION, AND SCHOOL BURNOUT AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract:

The main purpose of this research is to determine the high school students' levels of cyberbullying, cyber-victimization and school burnout. It is also aimed to investigate students' levels of cyberbullying, cyber-victimization and school burnout in terms of gender, school type and grade level variables. Finally, it is aimed to investigate whether cyberbullying and cybervictimization are significant predictors of school burnout. A total of 604 students from 10 different high schools in Kırnkhan district of Hatay province during 2015-2016 academic year participated to the study. Cyber bullying scale and school burnout scale were used to collect data. As a result of the descriptive analyzes, it was found that participating students' frequency of cyberbullying behaviors ranged between "never" to "once a week". The results also showed that the students' levels of burnout differed significantly according to gender and school type, while their cyberbullying behavior showed a significant difference only according to the school type. In terms of school burnout, it was found that compared to the males, female students had experienced burnout more, and students from vocational schools experienced burnout more than students attending to other types of high schools. In terms of cyberbullying, it was found that the students who study at Anatolian High Schools both do more cyberbullying and are cyberbullied more than the students of other high school. As a result of the regression analysis, cyberbullying and cybervictimization were found to be significant predictors of school burnout and they together explain about 11% of the total variance in school burnout scores.

Keywords: school bullying, cyberbullying, cybervictimization, school burnout, high school students

Giriş

Eğitim sistemlerinin amaçlarını gerçekleştirebilmesi açısından okullar merkezi öneme sahiptir, çünkü okullar eğitim sistemleri açısından üretimin gerçekleştiği ve ürünlerin alındığı kurumlardır. Okullardaki işleyişin niteliği bir bütün olarak eğitim sisteminin işleyişi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle eğitsel hedeflere ulaşmak için, okullarda önceden belirlenen davranışları kazandıracak nitelikte düzenli ve güvenli ortamlar sunmak önemlidir. Bu bağlamda planlı eğitimde öğrencilerin

eğitim alacakları ortamların rasgele bir araya gelmiş varlık, olay ve düşüncelerden oluşmasına müsaade edilmez (Başaran, 1999). Aksine eğitim ortamları, eğitim programlarının hedeflerinin gerçekleştirilmesine hizmet etmek amacıyla kasıtlı ve planlı bir şekilde tasarlanır. Tasarlanan bu ortamlarla kastedilen sadece güncel teknolojilerle donatılmış derslikler, laboratuvarlar veya kolaylıkla ulaşılabilen basılı ya da dijital kaynaklar gibi fiziksel ortamlar değildir. Eğitimin hedeflerinin gerçekleşebilmesi için bu elverişli fiziksel ortamların yanında öğrencilerin, öğretmenlerin ve diğer işgörenlerin kendilerini psikolojik ve duygusal açıdan özgür hissettikleri duyuşsal bir atmosferin de oluşturulması gerekir (Wanat, 1996). Hatta birçok durumda eğitimde istenilen verimin alınabilmesi için okullarda fiziksel koşullardan önce bu olumlu duyuşsal atmosferin yaratılmasının gerektiği söylenebilir. Ancak ne kadar iyi planlanırsa planlansın, okullarda öğrenci ve personelin özellikle psikolojik ve sosyal güvenliği açısından sorun oluşturabilecek suç ve şiddet olayları yaşanabilmektedir (Öğülmüş, 2006; Özer, 2006).

Okullarda yaşanan en yaygın disiplin sorunları arasında okullara yaralayıcı/öldürücü aletler getirilmesi, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı, silahlı kavgalar, şiddet olayları, hırsızlık, çete faaliyetleri ve zorbalık sayılabilir (Bulut, 2008; Dönmez, 2001; Yavuzer, 2011). Bunlar içinde alay etme ve kızdırma gibi davranışları kapsayan, her tür ve düzeydeki okullarda sıklıkla gözlenen ve bazen çocukluk döneminin doğal bir parçası olarak görülen yaygın olgulardan biri akran zorbalığıdır (Özer, 2006). Geçmişte yaygın olarak fiziksel okul ortamlarında rastlanan akran zorbalığı iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte fiziksel ortamlardan sanala ortamlara transfer olmuş ve siber zorbalık adında yeni bir akran zorbalığı türü ortaya çıkmıştır (Aksaray, 2011).

Geleneksel Zorbalık ve Siber Zorbalık

Okulda sergilenen zorbalık davranışları, öğrencilerin devamsızlık yapmalarına neden olduğu gibi öğrenci başarısını düşürebilmekte, depresyona ve endişeye yol açabilmekte, öz-saygı düzeyini azaltabilmekte (Banks, 2000; Olweus, 1993; Smith, Morita, Junger-Tas, Olweus, Catalano ve Slee, 1999), öğrencilerin intihar etmelerine bile neden olabilmektedir. Örneğin İngiltere’de 14 yaşındaki bir kız öğrenci depresyon, yeme bozukluğu ve yoksulluk nedeniyle arkadaşları tarafından hedef alındığı veya alay edildiği için intihar etmiştir (Milliyet, 2015). Benzer biçimde ABD’nin Florida eyaletinde Tovonna Holton-Teamer adlı 15 yaşındaki kız, arkadaşlarının kendisine ait çıplak videoyu sosyal medyada paylaşması üzerine intihar etmiştir (Vatan, 2016). Şanlıurfa’da yaşanan başka bir olayda ise kekeme olduğu için arkadaşlarının alay ettiği 15 yaşındaki öğrenci okulun 3. katından atlamıştır (Sabah, 2011). ABD’de her gün ortalama 160.000 öğrencinin, zorba bir öğrenci tarafından saldırıya maruz kalma korkusu yüzünden okula gitmediği belirtilmektedir (Coy, 2001). Bu ve benzeri örnekler zorbalığın eğitim üzerindeki etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Zorbalık en genel anlamda; bir grup öğrencinin ya da bir tek öğrencinin, diğer bir öğrenciye zaman içerisinde sürekli olarak saldırgan davranışlarda bulunması şeklin-

de tanımlanmaktadır. Saldırgan davranışlar alay etme, isim takma, kötü söz söyleme gibi sözlü şekilde olabildiği gibi tekme atma, itme, tokat atma gibi fiziksel şekilde de olabilir (Olweus, 1993). Alanyazında bir davranışın zorbalık olarak nitelendirilebilmesi için üç temel ölçütün sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Pişkin, 2002, s.535). Öncelikli olarak davranışın kasıtlı olarak zarar verme amacı güden saldırgan bir davranış olması gerekmektedir. Bununla birlikte davranışın süreklilik arz etmesi, bir diğer ifadeyle zorbanın bu tür davranışları sadece bir kez değil sürekli olarak yapması gerekmektedir. Son olarak zorba ve mağdur taraflar arasında eşit olmayan bir güç dengesinin olması gerekmektedir. Örneğin bedensel ve psikolojik açıdan eşit özelliklere sahip iki çocuğun tartışması ve kavga etmesi zorbalığın konusu olmayabilir (Çınkır ve Karaman-Kepekçi, 2003).

Ortaokul ve lise düzeyindeki öğrenciler alay etme, topluluk içerisinde küçük düşürme, gruptan dışlama, fiziksel şiddet, tehdit etme, kişisel eşyalara zarar verme, cinsel ve ırksal taciz gibi zorba davranışları sıklıkla sergilemekte ya da maruz kalmaktadır (Brewster ve Railsback, 2001). Bu tür zorba davranışlar tarihsel olarak çocuklar okuldayken, okula giderken ya da okuldan dönerken veya oyun alanları, otobüs durakları gibi kamusal alanlarda gerçekleşmektedir (Patchin ve Hinduja, 2006). Sanal ortamlarda gerçekleşen zorbalık davranışları ise ise oldukça yeni bir olgudur. Örneğin Duruhan ve Şad (2006), emniyet müdürlüğü çocuk şubesinin 2004 ve 2005 yılları suç kayıtlarına ait istatistiksel dökümlerini inceledikleri çalışmalarında suçların tamamının fiziksel ortamda gerçekleştiğini, bilişim suçlarına ilişkin hiçbir suç kaydına rastlanmadığını belirlemiştir. Ancak cep telefonlarındaki ve internet teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler gençler için denetlenmesi ve takip edilmesi zor olan, kontrolsüz hareket edebilecekleri yeni ve sınırsız sanal ortamlar yaratmıştır (Shariff, 2009). Gençlerin hızla yaygınlaşan ve kolay erişilen bu ortamlarda sınırsız ve özgür bir şekilde davranmaları beraberinde bazı olumsuz sonuçları da doğurmuştur (Peker, Eroğlu ve Ada, 2012). Daha önceleri okullarda yaygın olarak yaşanan bir sorun olan akran zorbalığı, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler ışığında sınıfların içine kadar girmiştir. Bu durumun sonucunda zorbalık yeni bir biçime dönüşmüş ve fiziksel ortamlardan sanala ortamlara transfer olan siber zorbalık olarak adlandırılan yeni bir zorbalık şekli ortaya çıkmıştır (Aksaray, 2011).

Çoğu öğrenci interneti ve akıllı telefonları, birbirleriyle iletişim kurmak, eğitsel çalışmalar yapmak, çevrimiçi oyunlar oynamak, film izlemek, sosyal ağları kullanmak gibi farklı amaçlar için sıklıkla kullanmaktadır (Bilgiz ve Peker, 2020). Dijital teknolojilerin kullanılmasının, öğrencilerin diğer insanlarla aynı anda iletişim kurabilmesi, birçok eğitim konusuna kolay ve hızlı erişebilmesi ve tüm dünyada sosyal bağlantılar kurabilmesi gibi birçok faydası vardır (Turliuc, Măirean ve Boca-Zamfir, 2020). İnternet teknolojilerinin ve sosyal medya platformlarının bu faydalarına rağmen, bazı öğrenciler bu araçları, okul yöneticilerini ve öğretmenlerini aşağılamak ve eleştirmek için kullandığı gibi, diğer öğrencilerle dalga geçmek, fotoğrafları üzerinde oynamalar

yapmak, arkadaşlarını kurban olarak gördükleri öğrencilere saldırmaya ya da yorum yapmaya davet etmek için kullanabilmektedir (Shariff, 2009). Bu türden davranışlar sanal zorbalık ya da siber zorbalık olarak adlandırılmaktadır. İnternet teknolojileri ve sosyal medya platformlarını kullanmanın olumsuz etkilerine yönelik yapılan araştırmalarda sıklıkla vurgulanan konulardan biri siber zorbalıktır (Cemaloğlu ve Karadağ, 2019). Zorbalığın bir alt türü olarak nitelendirilebilecek siber zorbalık insafsız ve sapkın bir davranış biçimini temsil etmek için kullanılmaktadır (Donat, Rüpriç, Gallschütz ve Dalbert, 2020). Literatürde elektronik zorbalık ya da dijital zorbalık olarak da isimlendirilen (Duman ve Bridge, 2019) siber zorbalık genel anlamda bilgisayar, cep telefonları ve sanal iletişimin gerçekleştiği diğer bilişim teknolojilerinin kullanılması yoluyla, bireyleri veya grupları kasıtlı ve sürekli olarak yıldırma, taciz etme ya da zorbaca davranma olarak betimlenmektedir (Bkz. Bhat, 2008; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Patchin ve Hinduja, 2010).

İster siber yollarla isterse geleneksel yollarla yapılsın zorbalıkla ilgili davranışları başlatan ve/veya yapanlar zorba olarak tanımlanırken bu davranışlara tekrarlı olarak maruz kalan, kendini güçsüz ve savunmasız algıladığı için herhangi bir karşılık vermeyenler ise mağdur olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Altan ve Eldeklioğlu, 2019, Tuğ-Karoğlu ve Çılğın, 2020). Siber zorba ile siber mağdur arasında kişisel bir temas olmamasına rağmen, zorbalığa maruz kalan birey psikolojik zarar görmektedir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007). Geleneksel zorbalık ile sanal zorbalık arasında temelde bazı benzerlikler olsa da sanal zorbalığın kendine özgü bazı özellikleri vardır. Örneğin, geleneksel zorbalar okulda ya da iş yerinde diğerleri tarafından tanınırken, sanal ortamlarda kimlik bilgilerinin gizlenebilmesi ya da sahte bilgi verilebilmesi nedeniyle sanal zorbaların kim olduğu çoğu zaman bilinemez. Ayrıca sanal ortamlarda zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde gerçekleşmesi siber zorbalığı daha yaygın bir tehlike hale getirmektedir (Peker, Eroğlu ve Ada, 2012). Geleneksel zorbalar daha çok belli özelliklere sahip öğrencileri (başarısız, aşırı kilolu vb.) hedef alırken, sanal zorbalar için bütün öğrenciler potansiyel hedef olabilir. Bununla birlikte sanal ortamlarda zorbalık yapmak için kullanılan araçlar (ileti, resim, video vb.) çok kısa bir süre içerisinde geniş bir kitleye ulaşabilir (Akt. Dilmaç, 2009). Zorba davranışlar sergileyen bireylerin kimlik bilgilerinin sahte ya da belirsiz olması, zorba davranışların sergilenmesi veya bu tür davranışlara maruz kalmak için herhangi bir yer ve zaman sınırlamasının olmaması, mağdur(lar)a ulaşmanın kolay olması (Aközlü, 2019) gibi özellikleri nedeniyle siber zorbalık eğitim sistemleri için etki alanı oldukça geniş olan bir sorun olarak nitelendirilebilir.

Siber zorbalık olgusu sadece etki alanı açısından değil, öğrenciler üzerindeki etkileri açısından da incelenmesi gereken önemli bir olgudur. Nitekim siber zorbalık kapsamına giren davranışlarda bulunmanın veya bu davranışlara maruz kalmanın öğrenci sağlığı ve davranışı üzerinde olumsuz bazı etkileri olduğu belirtilmektedir. Yapılan bazı araştırma sonuçları (Hinduja ve Patchin, 2010; Mitchell, Ybarra ve Finkel-

hor, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2007; Ybarra, Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2006; Willard, 2006) siber zorbalık davranışlarının sıklığı arttıkça psiko-sosyal ve davranış problemlerinin (vandalizm, hırsızlık, grafiti, saldırganlık, uyuşturucu madde ve sigara kullanımı, kural ihlalleri, içe kapanma/depresyon) de arttığını göstermektedir. Siber zorbalık ile depresyon, intiharı düşünme ve intihara kalkışma davranışları arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar da vardır. Özellikle hem zorba davranışta bulunan hem de zorbalığa maruz kalan öğrencilerde bu olasılığın daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Chadwick, 2014). Siber zorbalıkla ilişkilendirilen bu tür olumsuz duygu ve davranışların öğrencilerde aynı zamanda okul tükenmişliğine yol açabileceği söylenebilir. Bu kadar önemli bir konu olmasına rağmen ülkemizde siber zorbalık davranışlarının varlığı, nedenleri ve engellenmesiyle ilgili araştırmaların yetersiz olduğu belirtilmektedir (Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010).

Okul Tükenmişliği

Stres ve gerginlikle ilişkilendirilen bir kavram olan tükenmişlik (Özer, Dönmez ve Cömert, 2012), beklenen sonucu vermeyen bir yaşam biçimi ya da ilişki sonucunda bireyin duygusal, bilişsel ve bedensel olarak yıpranması ya da bitkin düşmesi durumunu tanımlamak için kullanılmaktadır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Tükenmişlik, fiziksel tükenme, çaresizlik ve ümitsizlik hisleri, duygusal yitim, diğer insanlara karşı olumsuz davranışların gelişimi gibi nitelikleri içine alan bir durumu açıklamaktadır (Babaoğlu, 2007). Tükenmişlik yaşayan birey, tüm çabaları ve gayreti sonucunda, işinde olumlu bir değişim gözlemleyemediği ve ilerleme gösteremediği takdirde ümitsizliğe düşerek, durumu kabullenir ve daha fazla çaba göstermez. Bu durum yaptığı işteki verimliliğine yansiyarak bireyin performansında düşme gözlemlenebilir (Kutsal, 2009). Yapılan çalışmalar tükenmişlik sendromunun yüz yüze etkileşimin baskın olduğu doktorluk, hemşirelik, öğretmenlik ve yöneticilik gibi meslek elemanlarında daha fazla yaşandığını göstermektedir. Ancak son dönemlerde bu durumun sadece belli meslek elemanları için değil, farklı meslek grupları için de geçerli olduğu belirtilmiştir (Çapri, Gündüz ve Gökçakan, 2011). Ayrıca tükenmişlik konusu ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle iş yaşamı ile ilgili olduğu ifade edilmektedir (Atik ve Özer, 2020). Buna karşın bazı araştırmacılar ise öğrencilikle ilgili faaliyetlerin de bir iş olarak değerlendirilebileceği görüşünden hareketle okul tükenmişliği kavramını ortaya atmıştır.

Okul tükenmişliği ya da akademik tükenmişlik, okulun ve genel olarak eğitim yasantısının “aşırı” taleplerinin öğrencileri duygusal, bilişsel ve bedensel olarak yıpratmasını ya da bitkin düşürmesini ifade etmektedir (Aypay ve Eryılmaz, 2011). Öğrencinin kendisine ilişkin beklentileri ile ailesi, arkadaşları ve öğretmenlerinden oluşan yakın çevresinin beklentileri arasındaki uyumsuzlukta tükenmişliğe yol açabilmektedir (Kutsal ve Bilge, 2012). Bu tükenmişliğinin belirtilerinin ise akademik taleplerden ve beklentilerden dolayı bitkin düşme, okula ve okul odaklı etkinliklerine karşı olumsuz tutum geliştirme ve akademik çalışmalarda yetersizlik algısının ortaya çıkması biçimi-

minde ifade edilmektedir (Lee, Puig, Kim, Shin, Lee ve Lee, 2010). En genel anlamda okul tükenmişliği öğrencilerin okuldan ve okulla ilişkili görev ve sorumluluklarının kendilerinde oluşturduğu stres ve baskıdan kaynaklanan tükenme durumları olarak tanımlanabilir (Aypay, 2012). Zhang, Gan ve Cham (2007) akademik tükenmişlik yaşayan öğrencilerin kendilerini yorgun hissetme, tükenme, okul ödevlerine karşı duyarsız olma, eğitim-öğretim etkinliklerine ilgisiz kalma, bir öğrenci olarak kendini yeteneksiz hissetme duygularını yaşayacaklarını belirtmektedir.

Tükenmişlik ile ilgili alanyazında, bireysel/kişisel (yaş, cinsiyet, özyeterlik, vb.), örgütsel veya durumsal (iş yükü, aşırı beklentiler, destek eksikliği vb.) bazı faktörlerin bireylerde tükenmişliğe yol açabileceği belirtilmektedir (Akbari ve Roudi, 2020). Öğrencilerde gözlenen okul tükenmişliğinin de öğrencinin cinsiyeti, sınıf düzeyi, duygusal zekası, özyeterlik düzeyi, aldığı akademik ve sosyal destek, akranları ve öğretmenleri ile olan ilişkilerinin niteliği gibi farklı değişkenlerden etkilendiği söylenebilir (Parviainen, Aunola, Torppa, Lerkkanen, Poikkeus ve Vasalampi, 2020). Ancak özellikle ergenlik dönemi için bu değişkenler arasından arkadaşlık ilişkilerinin akademik tükenmişlik üzerinden önemli etkisi olduğu söylenebilir (Uzun ve Karataş, 2019). Öğrencinin hiçbir yetişkin denetiminin olmadığı sanal ortamlarda arkadaşları tarafından zorba davranışlara maruz kalması veya arkadaşlarına yönelik bu tür davranışlarda bulunması doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim ve okul ortamına ilişkin olumsuz tutum geliştirmesine ve bu nedenle tükenmişlik yaşamasına sebep olabilir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde yürütülen FATİH projesi kapsamında bütün okullara internet, akıllı tahta, tablet gibi teknolojik olanaklar sunulmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okulların teknolojik alt yapısını iyileştirmek suretiyle derslerde bilgi teknolojilerinin en verimli şekilde kullanılmasını gerçekleştirerek eğitimin niteliğini artırmayı hedefleyen bu projenin olumlu katkıları olduğu gibi bazı olumsuz sonuçları olduğu da belirtilmektedir. Teknolojide yaşanan hızlı değişimler karşısında, öğrencilerin bu teknolojileri nasıl ve nerede kullanacakları konusunda bir eğitim almamaları, kendi kendilerine ya da arkadaş gruplarından teknoloji kullanımına ilişkin normlar oluşturabilmeleri, yetişkin denetimi ve kontrolünden uzakta olan sanal ortamlarda bulunmanın derste veya ders dışında istenmeyen davranışlara yol açması bu sorunlardan bazılarıdır.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin kontrolsüz kullanımının okullar ve öğrenciler üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri de siber zorbalıktır. Teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir hız kazandığı, internetin, akıllı telefonlar ve tabletlerin kolay ulaşılabilir olduğu bir çağda, okulda yaşanan geleneksel zorbalık olaylarının büyük bir kısmı artık fiziksel ortamlardan sanal ortamlara taşınmıştır. Sanal ortamlarda sergilenen zorba davranışlar etkisi, hızı ve kontrol edilebilirliği açısından eğitimcilere, öğrencilere ve ailelere önemli zararlar verebilmektedir. Öğrenci sağlığı ve güvenliği

için alınan bu önlem, bir taraftan öğrencilerin sanal ortamlarda daha fazla zaman geçirmelerine neden olduğu gibi diğer taraftan bazı öğrencilerin sanal ortamlarda zorba davranışlar sergilemelerine ya da bu davranışlara maruz kalmalarına yol açmış olabilir. Özellikle bu tür davranışlara maruz kalan ya da sürekli olarak bu davranışları sergileyen öğrencilerin okula ve okulla ilgili etkinliklere ilişkin olumsuz tutum ve duygular geliştirilmesi, bir diğer ifadeyle tükenmişlik yaşaması beklenen bir durumdur. Bu nedenle bu çalışmada öğrenciler tarafından sergilenen siber zorbalık davranışların ve öğrencilerdeki akademik tükenmişliğin ne düzeyde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bu araştırma ile öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet okul türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ayrıca öğrencilerin siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeyleri ile okul tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada betimsel desen, nedensel karşılaştırmalı desen ve ilişkisel desen bir arada kullanılmıştır. Betimsel desenler, belirli bir soru grubunun maille, telefonla veya bireysel olarak görüşerek sorulmasını içerirken (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012) nedensel karşılaştırmalı desen, var olan durumun nedenlerine etki eden değişkenleri veya bu etkinin sonuçlarını bulmaya yönelik çalışma türüdür (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). İlişkisel araştırma deseni ise, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkinin derecesini keşfetmek için yapılır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012; Karasar, 2014).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Hatay ili Kırıkhan ilçesinde bulunan 10 farklı lisede öğrenim gören toplam 6.539 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada okullar açısından ayrıca örneklem alma yoluna gidilmemiş, bütün okullarda uygulama yapılmıştır. Uygulama yapılacak öğrenciler belirlenirken ise okuldaki toplam öğrenci sayıları baz alınarak tabakalar oluşturulmuş ve evrendeki öğrenci sayıları arasındaki oranın örnekleme korunması hedeflenmiştir. Kırıkhan İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli yasal izinler alındıktan sonra, araştırma kapsamına alınan okullarda öğrenim gören 650 öğrenciye Mart ayında veri toplama formu dağıtılmıştır. Ancak toplam 624 öğrenciden veri toplama formu dönmüştür. Hatalı ve eksik doldurulan veri toplama araçları elendikten sonra toplam 604 öğrenci tarafından doldurulan veri toplama aracı analiz için değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırmanın aynı zamanda çalışma grubunu oluşturan bu öğrencilere ilişkin bazı demografik bilgiler Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilere İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Grup	f	%
Okul Türü	Anadolu Lisesi	206	34.1
	Meslek Lisesi	265	43.9
	İmam-Hatip Lisesi	133	22.0
	Toplam	604	100.0
Cinsiyet	Kız	312	51.7
	Erkek	292	48.3
	Toplam	604	100.0
Sınıf Düzeyi	9.sınıf	243	40.2
	10.sınıf	229	37.9
	11.sınıf	132	21.9
	Toplam	604	100.0
Evde İnternet Var mı?	Var	295	48.8
	Yok	309	51.2
	Toplam	604	100.0
Akıllı Telefon Var mı?	Var	308	51,0
	Yok	296	49,0
	Toplam	604	100,0

Tabloda görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğrencilerin 206'sı (% 34.1) Anadolu lisesinde, 265'i (%43.9) Meslek lisesinde, 133'ü ise (%22) İmam Hatip Lisesinde öğrenim görmektedir. Öğrencilerin 312'si (%51.7) kız, 292'si (% 48.3) erkektir. Sınıf düzeyi açısından katılımcıların 243'ü (%40,2) 9. sınıf öğrencisiyken, 229'u (%37,9) 10. sınıf, 132'si ise (%21.9) 11. sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin neredeyse yarısı evde internet kullanıcısı iken (%48.8), diğer yarısı (%51.2) ise değildir. Benzer şekilde öğrencilerin neredeyse yarısının (%51) kendine ait akıllı telefonu varken, diğer yarısının (%49) akıllı telefonu yoktur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilere demografik bilgiler, Siber Zorbalık Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu'nun yer aldığı bir test bataryası uygulanmıştır. Test bataryasında yer alan veri toplama araçlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Siber Zorbalık Ölçeği

Araştırmada kullanılan ölçek öğrenciler arasındaki siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeyini belirlemek üzere Lam ve Li (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Özer (2017) tarafından yapılmıştır. Ancak ölçeğin orijinal formundaki maddeler sadece Renren olarak adlandırılan ve Çinli gençler arasında Facebook yerine yaygın olarak kullanılan bir ağ sitesinden mail, mesajlaşma ya da kısa mesaj göndermek yoluyla yapılan ve maruz kalınan zorba davranışları ölçmektedir. Özer (2017) tarafından yapılan çalışmada ise Facebook, Twittter, Instagram gibi sosyal medya araçları aracılığıyla öğrencilerin ne sıklıkla zorbalık yaptıkları ve zorbalığa maruz kaldıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Lam ve Li (2013) tarafından geliştirilen ölçekte zorbalığa maruz kalma boyutunda yer alan "Okuldaki arkadaşlarınızın sevilmemesini sağlamak için kaç kez onlar hakkında bir şeyler uydurdunuz?" maddesinin zorbalığa maruz kalma boyutundaki karşılığı yoktur. Özer (2017) çalışmasında her iki boyuttaki madde sayısının eşit olması için "Okuldaki arkadaşlarınız sevilmemenizi sağlamak için kaç kez hakkınızda bir şeyler uydurdu?" maddesini zorbalığa maruz kalma boyutuna eklenmiştir. Bu haliyle oluşturulan ölçek formunda yer alan 12 maddeden altısı öğrencilerin siber zorbalık davranışlarına ne düzeyde maruz kaldıklarını ölçerken, diğer altısı ise öğrencilerin ne düzeyde siber zorbalık davranışlarında bulduklarını ölçmektedir (örnek maddeler için Bkz. Ek 1). Ölçek maddelerinde yapılan değişiklikler nedeniyle yapı geçerliğini test etmek üzere 492 öğrenciden elde edilen veriler üzerinden açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan Açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçekte yer alan maddelerin orijinal formda olduğu gibi iki faktör altında yüksek yük değerleri aldığı belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yüklerinin siber mağduriyet boyutu için ".54" ile ".79" arasında, siber zorbalık boyutu için ise ".48" ile ".87" arasında değiştiği belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin açıkladıkları varyans oranlarının siber mağduriyet boyutu için "% 32.58", siber zorbalık boyutu için "% 25.96" ve ölçeğin tamamı için "%58.54" olduğu belirlenmiştir. Bu boyutlar için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla ".805" ve ".881" olarak hesaplanmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu (MTE-ÖF)

Ölçeğin orijinal formu Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker (2002) tarafından Maslach Tükenmişlik Envanteri-Genel Formunun üniversite öğrencileri için uyarlanması sonucunda geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması için gerekli çalışmalar Kutsal ve Bilge (2012) tarafından yapılmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu (MTE-ÖF) olarak adlandırılan bu ölçme aracı, lise öğrencilerin tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla hazırlanmış 15 maddelik bir ölçektir. MTE-ÖF yedili Likert tipi bir ölçek olup ölçekte yer alan her bir madde için değerlendirme seçenekleri "Hiçbir Zaman (0)" ile "Her Zaman (6)" arasında değişmektedir. Ölçek "Tükenme", "İnancını kaybetme" ve "Öz-Yetkinlik" olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Tükenme boyutu, öğrencilerin okul etkinliklerinden duygusal olarak tükenme düzeylerini (örnek madde, Derslerim sebebiyle kendimi duygusal olarak tü-

kenmiş hissediyorum) ölçen beş maddeden oluşmaktadır. İnancını kaybetme boyutu öğrencilerin okul ve eğitime etkinliklerine ilişkin ilgi kaybını ölçen (örnek madde, Derslerimin ileride yararlı olup olmayacağı konusunda inancımı kaybettim) dört maddeden oluşmaktadır. Öz-yetkinlik ise öğrencilerin okul ve eğitim etkinliklerine ilişkin yeterlik algılarını ölçen (örnek madde, İyi bir öğrenci olduğuma inanıyorum) altı maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin tükenme ve inancını kaybetme boyutlarındaki ifadeler olumsuz iken, öz-yetkinlik boyutunda yer alan ifadeler olumludur. Bu nedenle tükenme ve inancını kaybetme boyutlarından alınan puanın yükselmesi tükenmişliğin arttığını, öz-yetkinlik boyutundan alınan puanların artması ise tükenmişliğin azaldığını göstermektedir. Ölçeğin bu araştırma için hesaplanan iç tutarlılık katsayıları tükenme boyutu için “.77”, inancını kaybetme boyutu için “.74” ve öz-yetkinlik boyutu için ise “.76”dır.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler analiz edilmeden önce veri seti içerisinde hatalı/eksik ve uç değer olup olmadığı incelenmiştir. Hatalı/eksik ve uç değer olmadığı belirlendikten sonra, öğrencilerin siber zorbalık ve okul tükenmişliği ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Öğrencilerin siber zorbalık ve okul tükenmişliklerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız gruplar için t testi, okul türü ev sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılık olup olmadığını belirlemek için ise tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Ayrıca öğrencilerin maruz kaldıkları zorba davranışların ve yaptıkları zorba davranışların okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için ise basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt problemi “*Öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeyleri nedir?*” şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme yanıt bulabilmek amacıyla, öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden ve okul tükenmişliği ölçeğinden almış oldukları en düşük ve en yüksek puanlar, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Siber Zorbalık ve Okul Tükenmişliği Ölçeklerinden Almış Oldukları Puanlara İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları (n=604)

Ölçek	Ölçekteki Madde Sayısı	Ölçekten Alınan En Düşük Puan	Ölçekten Alınan En Yüksek Puan	$\bar{X}$ *	Ss
Siber Mağduriyet	6	0	36	2.69 [0.45]	5.79
Siber Zorbalık	6	0	36	3.53 [0.59]	7.65
Tükenme	5	0	30	14.37 [2.85]	7.65
İnancını Kaybetme	4	0	24	8.49 [2.12]	6.13
Öz-yetkinlik	6	0	36	14.36 [2.39]	8.03

*Parantez içerisindeki ortalamalar ölçeklerden alınan toplam puanların madde sayısına bölünmesi suretiyle 5'li likert ölçeğine çevrilmiş aritmetik ortalama puanlarıdır.

Tablodaki bulgular siber zorbalığın, mağdur boyutu açısından incelendiğinde alınan en düşük puanın 0, en yüksek puanın 36, aritmetik ortalamanın $\bar{X} = 2.69$ (Ss= 5.79) olduğu görülmektedir. Bu verilere göre öğrencilerin siber zorbalık davranışlarına haftada "hiç" ile "bir kez" arasında maruz kaldıkları söylenebilir. Bulgular siber zorba boyutu açısından incelendiğinde alınan en düşük puanın 0, en yüksek puanın 36, aritmetik ortalamanın $\bar{X} = 3.53$ (Ss=7.65) olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle, araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorba davranışları haftada "hiç" ile "bir kez" düzeyleri arasında sergiledikleri söylenebilir. Siber zorbalığa ilişkin bu bulgular, araştırmaya katılan öğrencilerin hem zorba davranışlarda bulunma hem de zorbalığa maruz kalma düzeylerinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bulgular öğrencilerin zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile karşılaştırıldığında, zorba davranışları sergileme düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablodaki bulgular okul tükenmişliği açısından incelendiğinde, öğrencilerin tükenme boyutundan aldıkları en düşük puanın 0, en yüksek puanın 30, aritmetik ortalamasının $\bar{X} = 14.38$ (Ss= 7.73) olduğu, inancını kaybetme boyutundan aldıkları en düşük puanın 0, en yüksek puanın 24, aritmetik ortalamasının $\bar{X} = 8.55$ (Ss= 6.20) olduğu, öz-yetkinlik boyutundan aldıkları en düşük puanın 0, en yüksek puanın 36, aritmetik ortalamasının $\bar{X} = 14.31$ (Ss= 8.17) olduğu görülmektedir. Bu bulgular öğrencilerin *nadiren* tükenme ve ilgi kaybı yaşadıklarını, aynı zamanda kendilerini *nadiren* yetkin hissettiklerini göstermektedir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt problemi “Öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme yanıt bulabilmek üzere, elde edilen veriler üzerinden bağımsız gruplar için t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Siber Zorba Davranışlarının ve Okul Tükenmişliklerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	Ss	t	sd	p	Cohen d
Siber Mağduriyet	Kız	312	2.87	6.00	.789	602	.430	
	Erkek	292	2.49	5.56				
Siber Zorbalık	Kız	312	3.52	7.86	-.024	602	.980	
	Erkek	292	3.54	7.42				
Tükenme	Kız	312	15.54	7.54	3.970	602	.000*	0.32
	Erkek	292	13.09	7.58				
İnancını Kaybetme	Kız	312	9.15	6.22	2.745	602	.000*	0.22
	Erkek	292	7.78	5.97				
Öz-yetkinlik	Kız	312	14.23	7.49	-.396	602	.690	
	Erkek	292	14.49	8.59				

*p> .05

Tablo 3’te görüldüğü gibi öğrencilerin siber zorbalık ve siber mağduriyet puanları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t_{(602)}=.789$, $p=.43$, $t_{(602)}=.024$, $p=.98$]. Bu bulguya göre kız ve erkek öğrencilerin siber zorba davranışlarda bulunma ve bu davranışlara maruz kalma düzeylerinin birbirine benzer düzeylerde olduğu söylenebilir. Bulgular okul tükenmişliği açısından incelendiğinde öğrencilerin okul tükenmişliği ölçeğinin, tükenme [$t_{(253)}=3.970$, $p=.00$] ve inancını kaybetme [$t_{(253)}=2.745$, $p=.00$] boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu, öz-yetkinlik [$t_{(253)}=.396$, $p=.69$] boyutundan aldıkları puanlar arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Anlamlı farklılığın olduğu her iki boyutta da kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek puanlar aldıkları, bir diğer ifadeyle kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla tükenme ve ilgi kaybı yaşadıkları söylenebilir. Anlamlı farklılığın belirlendiği tükenme ve inancını kaybetme boyutlarına ilişkin hesaplanan Cohen d etki büyüklüğü değerlerine göre, cinsiyet değişkeninin okul tükenmişliği üzerinde görece küçük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeyleri okul türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir” şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme yanıt bulabilmek üzere, elde edilen veriler üzerinden tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Siber Zorba Davranışlarının ve Okul Tükenmişliklerinin Okul Türü Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Okul Türü	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p	Fark (Scheffe)	η^2
Siber Mağduriyet	1) Anadolu Lisesi	206	3.82	7.39	2	6.098	.000*	1>2	.02
	2) Meslek Lisesi	265	2.04	4.45	601			1>3	
	3) İmam-Hatip Lisesi	133	2.23	5.07	603				
	Toplam	604	2.69	5.79					
Siber Zorbalık	1) Anadolu Lisesi	206	5.40	9.58	2	9.986	.000*	1>2	.03
	2) Meslek Lisesi	265	2.34	5.90	601			1>3	
	3) İmam-Hatip Lisesi	133	2.99	6.81	603				
	Toplam	604	3.53	7.65					
Tükenme	1) Anadolu Lisesi	206	14.80	6.81	2	6.265	.000*	2>1	.02
	2) Meslek Lisesi	265	15.05	8.04	601			2>3	
	3) İmam-Hatip Lisesi	133	12.32	7.78	603				
	Toplam	604	14.36	7.65					
İnancını kaybetme	1) Anadolu Lisesi	206	9.86	5.88	2	10.078	.000*	1>2	.03
	2) Meslek Lisesi	265	8.21	6.21	601			1>3	
	3) İmam-Hatip Lisesi	133	6.92	5.94	603				
	Toplam	604	8.49	6.13					
Öz-yetkinlik	1) Anadolu Lisesi	206	15.12	8.15	2	1.752	.17		
	2) Meslek Lisesi	265	14.20	7.66	601				
	3) İmam-Hatip Lisesi	133	13.50	8.51	603				
	Toplam	604	14.36	8.03					

*p> .05

Tablo 4’te görüldüğü gibi öğrencilerin siber zorbalık ve siber mağduriyet puanları okul türü değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir [$F_{(2-601)}=6.098, p=.00, F_{(2-601)}=9.986 p=.00$]. Bu bulguya göre Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrenciler diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre hem daha fazla siber zorba davranışlarda bulunmakta hem de daha fazla siber zorba davranışlara maruz kalmaktadır. Siber zorbalık ve siber mağduriyet değişkenlerine ilişkin ortaya çıkan bu farkın ne düzeyde anlamlı olduğunu belirlemek üzere ayrıca η^2 etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre siber mağduriyete ilişkin gözlenen varyansın %2’sinin, siber zorbalı-

ğa ilişkin gözlenen varyansın da %3'ünün okul türüne bağlı olduğu söylenebilir. Okul büyüklüğü değişkenine ilişkin bu değerlerden hareketle okul türü değişkeninin siber zorbalık üzerinde küçük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Tablodaki bulgular okul tükenmişliği açısından incelendiğinde ise öğrencilerin tükenme ve inancını kaybetme boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu, öz-yetkinlik puanları arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Tükenme boyutundaki farklılığın hangi grup ve gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan analizler sonucunda, Meslek Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre daha fazla tükenme yaşadıkları belirlenmiştir. Buna karşın inancını kaybetme boyutunda ise Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerdeki öğrencilere göre daha fazla tükenmişlik yaşadıkları belirlenmiştir. Anlamlı farklılığın belirlendiği tükenme ve inancını kaybetme boyutlarına ilişkin hesaplanan etki büyüklüğü değerleri ($\eta^2_{\text{Tükenme}} = .02$, $\eta^2_{\text{Inancını Kaybetme}} = .03$), okul türü değişkeninin okul tükenmişliği üzerinde küçük düzeyde etkili olduğunu göstermiştir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt problemi “*Öğrencilerin siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişlik düzeyleri sınıf değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?*” şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme yanıt bulabilmek üzere, elde edilen veriler üzerinden tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Siber Zorba Davranışlarının ve Okul Tükenmişliklerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Sınıf Düzeyi	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Siber Mağdur	1) 9. Sınıf	243	2.69	5.193	2	.597	.551
	2) 10. Sınıf	229	2.93	6.38	601		
	3) 11. Sınıf	132	2.24	5.78	603		
	Toplam	604	2.69	5.79			
Siber Zorba	1) 9. Sınıf	243	2.83	6.08	2	1.865	.156
	2) 10. Sınıf	229	4.17	8.84	601		
	3) 11. Sınıf	132	3.70	7.95	603		
	Toplam	604	3.53	7.65			
Tükenme	1) 9. Sınıf	243	13.81	7.79	2	1.295	.275
	2) 10. Sınıf	229	14.95	7.72	601		
	3) 11. Sınıf	132	14.35	7.23	603		
	Toplam	604	14.36	7.65			
İnancını Kaybetme	1) 9. Sınıf	243	8.10	6.35	2	1.496	.225
	2) 10. Sınıf	229	9.03	6.03	601		
	3) 11. Sınıf	132	8.26	5.88	603		
	Toplam	604	8.49	6.13			
Öz-yetkinlik	1) 9. Sınıf	243	14.68	7.87	2	1.302	.273
	2) 10. Sınıf	229	13.69	8.14	601		
	3) 11. Sınıf	132	14.92	8.11	603		
	Toplam	604	14.36	8.03			

Tablo 5'te yer alan bulgular incelendiğinde, öğrencilerin hem siber zorbalık hem de tükenmişlik puanları arasında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın beşinci alt problemi "*Siber zorba ve siber mağduriyet düzeyleri öğrencilerin okul tükenmişliklerinin anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?*" şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme cevap verebilmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet yordayıcı değişken, okul tükenmişliği ise bağımlı (yordanan) değişken olarak alınmıştır. Analiz sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Okul Tükenmişliğinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	34.578	.671		51.506	.000*	-	-
Siber Mağdur	.403	.131	.150	3.066	.002*	.284	.124
Siber Zorba	.439	.100	.216	4.409	.000*	.309	.177

R = .331, R² = .110, F_(2,601) = 36.982, p = .000 *

*p > .05

Tablo 6' da yer alan korelasyon katsayıları değerlendirildiğinde; siber mağduriyet ile okul tükenmişliği arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=.28$) görülmektedir. Ancak siber zorbalık değişkeni kontrol edildiğinde, bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun katsayısının " $r=.12$ " olduğu görülmektedir. Siber zorbalık ile okul tükenmişliği arasındaki ikili korelasyon katsayısı ise " $r=.31$ " olarak hesaplanmıştır. Bu bulguya göre bu iki değişken arasında pozitif yönde ve orta düzeyde ($r=.31$) bir ilişki olduğu, ancak siber mağduriyet değişkeni kontrol edildiğinde korelasyonun düşük düzeyde olduğu ($r=.177$) görülmektedir. Regresyon sonuçları ise; siber zorbalık ve siber mağduriyetin birlikte, öğrencilerin yaşadıkları okul tükenmişliklerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu göstermektedir [$R=.331$, $R^2=.110$, $p=.00$]. Siber mağduriyet ve siber zorbalık birlikte öğrencilerin okul tükenmişliklerine ilişkin toplam varyansın yaklaşık olarak %11'ini açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları, her iki değişkenin de okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu, ancak siber zorbalığın ($\beta=.216$) siber mağduriyete ($\beta=.150$) göre okul tükenmişliği üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve siber zorba davranışlara maruz kalma düzeyleri ile yaşadıkları okul tükenmişliklerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda, lise öğrencilerinin siber zorba davranışları haftada "hiç" ile "bir kez" düzeyleri arasında sergiledikleri belirlenmiştir. Bu bulgulara göre öğrencilerin hem zorba davranışlarda bulunma hem de zorbalığa maruz kalma düzeyleri oldukça düşüktür. Ancak siber zorba davranışlarda bulunma ve siber zorba davranışlara maruz kalma açısından bir karşılaştırma yapmak gerekirse, öğrencilerin siber zorba davranışları sergileme düzeylerinin görece daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tuğ-Karoğlu ve Çılğın (2020) tarafından lise öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada katılımcıların neredeyse dörtte birinin siber zorba olmaya meyilli olduğu belirlenmiştir. Gölpek-Sarı ve Seferoğlu (2019) tarafından ortaokul öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada ise öğrencilerin siberzorbalık farkındalıklarının yüksek olduğu ancak siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarının ise görece düşük olduğu belirlenmiştir. Ancak 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 salgını sürecinde bir önlem

ve zorunluluk olarak pekçok eğitim kademesinde uzaktan eğitim geçilmesi nedeniyle öğrencilerin bilgisayar ve internet başında geçirdikleri süreler gittikçe artmıştır. Bu durum ise beraberinde siber zorba davranışların sayı ve sıklık olarak artmasına yol açabilecektir. Okul tükenmişliğine ilişkin betimsel analiz sonuçları ise, öğrencilerin nadiren tükenme ve ilgi kaybı yaşadıklarını, aynı zamanda kendilerini nadiren yetkin hissettiklerini göstermiştir. Bu bulguya göre öğrencilerin okul tükenmişliklerinin orta düzeye yakın olduğu söylenebilir.

Araştırmanın amaçlarından biri siber zorbalık, siber mağduriyet ve okul tükenmişliğinin cinsiyet değişkeni açısından incelenmesi idi. Alanyazın incelendiğinde siber zorbalığı cinsiyet açısından inceleyen araştırmalardan elde edilen sonuçlar arasında bir tutarlılık olduğunu söylemek güçtür. Bazı araştırma sonuçları erkek öğrencilerin daha fazla siber zorba davranışlar sergilediğini, bazı araştırmalarda kız öğrencilerin daha fazla siber zorbalık yaptığını, bazı araştırma sonuçları ise siber zorba davranışların cinsiyet açısından anlamlı farklılaşmadığını göstermektedir. Örneğin Türkiye’de siber zorbalıkla ilgili yapılan erken çalışmalardan birinde (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007) erkek lise öğrencilerin siber zorbalık uygulama ve siber zorbalığa maruz kalma düzeylerinin kız öğrencilere oranla daha fazla olduğu belirlenmiştir. Konu ile ilgili güncel araştırmalarda (Karaca, 2019; Peker, Eroğlu, & Ada, 2012; Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010) da erkeklerin kızlara göre daha fazla siber zorbalık davranışı sergiledikleri bildirmiştir. Sümengen ve Akyüz (2020) tarafından ortaokul öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise erkek ve kız öğrencilerin siber mağduriyet puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu araştırmada da benzer şekilde kız ve erkek öğrencilerin siber zorbalık ya da siber mağduriyet düzeylerinin oldukça benzer olduğu görülmüştür. Bu bulgu öğrencilerin sosyal ağları, mobil teknolojileri ve interneti kullanma süreleri ile ilişkili olabilir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2020) tarafından bilişim teknolojilerinin ne düzeyde kullanıldığını ortaya koymak üzere yapılan bir araştırma sonucunda 2020 yılında internet kullanım oranının 16-74 yaş grubunda yer alan bireylerde %79,0 olduğu, cinsiyet açısından internet kullanma oranlarının ise birbirine yakın (erkeklerde %84.7, kadınlarda %73.3) olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde bazı araştırma sonuçları ise kız ve erkek öğrencilerin sosyal ağları kullanma süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (Balci ve Karaman, 2020; Kaynak ve Kaynak, 2019; Yorulmaz ve Yorulmaz, 2020). Akıllı cep telefonlarının ve sosyal medya sistemlerinin hem kız hem de erkek öğrenciler tarafından benzer düzeylerde kullanılması her iki gruptaki öğrencilerin benzer düzeylerde siber zorba davranışlar sergilemelerine ve bu tür davranışlara maruz kalmalarına yol açmış olabilir. Okul tükenmişliği açısından yapılan analizler sonucunda ise, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla tükenme ve ilgi kaybı yaşadıkları söylenebilir. Seçer ve Gençdoğan (2012) ile Kutsal ve Bilge (2012) tarafından yapılan çalışmalarda bu araştırmanın aksine erkek öğrencilerin daha fazla tükenmişlik yaşadığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Özdemir (2015) tarafından yapılan bir çalışmada kız öğrencilerin tükenmişlik puanlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Benzer biçimde lise düzeyindeki öğrencilerle yaptıkları çalışmada Gündüz, Çapri ve Gökçakan (2012) da kız öğrencilerin daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını belirlemişlerdir. Bu durumun toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Toplumumuzda kızların grup içinde birlikte eğlenme ve gezmesinin hoş karşılanmadığı, erkeklerle karşılaştırıldığında kızlara karşı daha kısıtlayıcı ve sınırlayıcı bir aile tutumunun olduğu belirtilmektedir (Çakmak ve Şahin, 2017). Bu durumun ise kız öğrencilerin tükenmişlik düzeylerini artırabileceği söylenebilir.

Okul türü değişkeni açısından yapılan analizlerde, Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin Meslek Liseleri ve İmam-Hatip Liselerinde öğrenim gören öğrencilere göre hem daha fazla siber zorba davranışlarda buldukları hem de daha fazla siber zorba davranışlara maruz kaldıkları belirlenmiştir. Erdur-Baker ve Kavşut (2007) ise okul türü değişkeninin lise öğrencilerinin siber zorba ya da siber kurban olma düzeylerinde anlamlı bir farka neden olmadığını bildirmiştir. Okul tükenmişliği açısından yapılan analiz sonuçları ise, Meslek Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre daha fazla tükenme yaşadıklarını, buna karşın ilgi kaybı boyutunda ise Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerdeki öğrencilere göre daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını göstermiştir. Sınıf düzeyi açısından yapılan analizlerde öğrencilerin hem siber zorbalık hem de tükenmişlik puanları arasında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle farklı sınıf düzeylerindeki lise öğrencilerinin benzer düzeylerde siber zorbalığa maruz kaldığı, siber zorba davranışlarda bulunduğu, okul tükenmişliği yaşadıkları söylenebilir. Siber zorba davranışlarda bulunma ve siber zorbalığa maruz kalma ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan regresyon analizi sonuçları; siber zorbalık ve siber mağduriyetin, okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu, siber zorbalığın okul tükenmişliğine ilişkin toplam varyansın yaklaşık olarak %11'ini açıkladığını göstermiştir. Analiz sonuçları, siber zorba davranışlarda bulunmanın siber zorba davranışlara maruz kalmaya göre okul tükenmişliği üzerinde daha etkili olduğunu göstermiştir.

Yukarıda elde edilen sonuçlardan hareketle bazı öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle araştırma sonucunda kız öğrencilerin akademik tükenmişliklerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Alan yazında bu bulguyu destekleyen çalışmalar olduğu gibi, erkek öğrencilerin daha fazla tükenmişlik yaşadığını bulgulayan çalışmalarda mevcuttur. Konu ile ilgili meta analiz yöntemi kullanılarak yapılacak çalışmalar ileride bu konu ile ilgili araştırma yapacaklara fikir verebilir. Bununla birlikte kız öğrencilerdeki tükenmişliğin sebeplerini daha derinden araştırmaya olanak sağlayan nitel desenli çalışmalar yürütülebilir. Okul türü açısından yapılan analizlerde Anadolu liselerindeki öğrencilerin daha fazla siber zorba davranışlarda buldukları ve bu türden davranışlara daha fazla maruz kaldıkları belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrenciler başta olmak üzere bütün lise öğrencilerine dönük siber zorbalığın etkileri ve nasıl baş edilebileceği ile ilgili bilgilen-

dirici eğitimler düzenlenebilir. Ayrıca Anadolu liselerinde öğrenim gören öğrencileri siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma düzeylerinin neden daha yüksek olduğunu belirlemeye dönül nicel, nitel ve karma yöntem desenli, daha farklı örneklerle çalışmalar yürütülebilir. Araştırmada siber zorba davranışlarda bulunmanın ve maruz kalmanın okul tükenmişliği ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte betimsel analizler siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma düzeylerinin düşük olduğunu göstermiştir. Ancak okullarda kullanılan bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, öğrenciler arasında akıllı telefon ve tablet kullanma oranlarının daha da artması nedeniyle okullarda siber zorba davranışların artabileceği söylenebilir. Bu tür olumsuz davranışların önlenmesinde güvenlik önlemleri ancak geçici çözümler sunmakla birlikte saldırganlık ve şiddet içeren davranışların önlenmesinde okul psikolojik danışmanlarının aktif görev aldığı eğitim ve program temelli önlemlerin alınması önerilebilir (Yavuzer, 2011). Bu bağlamda okul yönetimleri tarafından özellikle öğrencileri teknoloji kullanımı ve etik, siber zorbalık konularında bilgilendirecek eğitimler düzenlenebilir.

Açıklamalar: Bu çalışma 18-24 Eylül 2017'de Granada'da düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde birinci yazar tarafından özeti sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

Kaynakça

- AKBARI, R., & ROUDI, A. E. (2020). Reasons of burnout: The case of Iranian english language teachers. *Psychological Studies*, 65(2), 157-167.
- AKÇA SÜMENGİN A, AKYÜZ A. (2020). Lise öğrencilerinin siber zorbalığa maruz kalma durumlarını etkileyen faktörler, *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 17(3). 214-21
- AKSARAY, S. (2011). Siber zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2). 405-432.
- AKÖZLÜ, Z. (2019, 21-23 Mart). *Adölesanlarda siber zorbalığa maruziyetin sonuçları: Siber mağduriyet*. 1. Uluslararası şiddeti Anlamak Kongresi. MEF Üniversitesi, İstanbul. Erişim: <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/3211>
- ALTAN, T., ve ELDELEKLİOĞLU, J. (2019). Lise öğrencilerinde siber zorbalığın yordayıcısı olarak siber mağduriyet ve duygusal zekâ. *Elementary Education Online*, 18(4). Erişim: <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/3040>.
- ATİK, S., ve ÖZER, N. (2020). Lise öğrencilerinin öğretmene güvenleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkide okula karşı tutum, okula yabancılaşma ve okul tükenmişliğinin doğrudan ve dolaylı rolü. *Eğitim ve Bilim*, 45(202). DOI: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2020.8500>

- AYPAY, A. (2012). Ortaöğretim öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği (OOTÖ). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12, 782-787.
- AYPAY, A. ve ERYILMAZ, A. (2011). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 26-44.
- BANKS, R. (2000). Bullying in schools. *ERIC Review*, 7(1), 12-14.
- BABAOĞLAN, E. (2007). İlköğretim okulu yöneticilerinde tükenmişliğin bazı değişkenlere göre araştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 55-67.
- BALCI, Ş., & KARAMAN, S. Y. (2020). Social media usage, self-presentation, narcissism, and self-esteem as predictors of Instagram addiction: An intercultural comparison. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1213-1239.
- BAŞARAN, İ. E. (1999). *Eğitime giriş*. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- BİLGİZ, S., & PEKER, A. (2020). Ergenlerde kişisel ve çevresel faktörlerin siber zorbalık davranışını yordaması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(2), 430-447. DOI:10.30703/cije.613212
- BHAT, C. S. (2008). Cyber bullying: Overview and strategies for school counsellors, guidance officers, and all school personnel. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 18(1), 53-66.
- BREWSTER, C., & RAILSBACK, J. (2001). *Schoolwide prevention of bullying*. Portland, O.R: Northwest Regional Educational Laboratory.
- BULUT, S. (2008). Okullarda görülen öğrenciden öğrenciye yönelik şiddet olaylarının bazı değişkenler açısından arşiv araştırması yöntemiyle incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 23-38.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. VE DEMİREL, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (18. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- CEMALOĞLU, N., & KARADAĞ, C. A. (2019). Okul müdürlerinin siber zorbalığa ilişkin görüşleri. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 10(20), 64-81.
- COY, D. R. (2001). *Bullying: ERIC/CASS digest*. Available from <http://www.eric.ed.gov>
- CHADWICK, S. (2014). Impacts of cyberbullying, building social and emotional resilience in schools. North Ryde, NSW-Australia: Springer Science & Business Media.
- ÇAPRI, B., GÜNDÜZ, B., & GÖKÇAKAN, Z. (2011). Maslach tükenmişlik envanteri-öğrenci formu'nun (Mte-Öf) Türkçe'ye uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(1), 134-147.
- ÇAKMAK, A., VE ŞAHİN, H. (2017). Ortaokula devam eden öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğin okul tükenmişliğine etkisinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 569-582.
- ÇINKIR, Ş., & KARAMAN-KEPENEKÇİ, Y. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 9(34), 236-253.

- DİLMAÇ, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar: Lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1291-1325.
- DONAT, M., RÜPRICH, C., GALLSCHÜTZ, C., & DALBERT, C. (2020). Unjust behavior in the digital space: The relation between cyber-bullying and justice beliefs and experiences. *Social Psychology of Education*, 23(1), 101-123. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11218-019-09530-5>
- DÖNMEZ, B. (2001). Okul güvenliği sorunu ve okul yöneticisinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25(25), 63-74.
- DUMAN, N., BRIDGE, E. (2019). Siber mağduriyet. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (17), 1156-1178. DOI: 10.26466/opus.528679
- DURUHAN, K VE ŞAD, S.N. (2006). Çocuk suçları ve okulda şiddet (Malatya örneği). Şule Erçetin (Ed.) *Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu: Eğitim ve Şiddet* (275-315). Ankara: Hegem Yayınları.
- ERDUR-BAKER, Ö., & KAVŞUT, F. (2007). *Akran Zorbalarının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık*. Eurasian Journal of Educational Research (EJER), (27), 31-42.
- FRAENKEL, J., WALLEEN, N., & HYUN, H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. (8th Ed.). New York, USA: McGraw-Hill.
- GÖLPEK-SARI, F, SEFEROĞLU, S. (2019). Ortaokul öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalık durumları ile sanal zorbalık yapma ve mağdur olma durumlarının incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 6(1), 54-76. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ojtac/issue/46712/478297>
- LAM, L. T., & LI, Y. (2013). The validation of the e-victimisation scale (E-VS) and the e-bullying scale (E-BS) for adolescents. *Computers in Human Behavior*, 29, 3-7.
- KARACA, H. (2019). *Ortaokul öğrencilerinde siber zorbalık ve mağduriyetle, internet bağımlılığı, aile işlevleri ve ebeveynlerin internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARASAR, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. Basım), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KAYNAK, S., ve KAYNAK, A. (2019). Examination of social media usage disorders of middle school students in terms of different variables. *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences*, 14, 73-77.
- KUTSAL, D. (2009). *Lise öğrencilerinin tükenmişliklerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KUTSAL, D., & BİLGE, F. (2012). Lise öğrencilerinin tükenmişlik ve sosyal destek düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164). 283-297.
- LEE, J., PUIG, A., KIM, Y. B., SHIN, H., LEE, J. H. VE LEE, S. M. (2010). Academic burnout profiles in Korean adolescents. *Stress and Health*, 26(5), 404-416.
- MASLACH, C., SCHAUFELI, W. B., & LEITER, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.

- MİLLİYET. (2015, 16 Ekim). *Yoksul olduğu için dalga geçilen 14 yaşındaki genç intihar etti*. Erişim: <http://www.milliyet.com.tr/yoksul-oldugu-icin-dalga-gecilen/dunya/detay/2133110/default.htm>
- MITCHELL, K. J., YBARRA, M., & FINKELHOR, D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use. *Child Maltreatment, 12*(4), 314-324.
- OLWEUS, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell Publishing.
- ÖĞÜLMÜŞ, S. (2006). Okullarda şiddet ve alınabilecek önlemler. *Eğitime Bakış, 2*(7), 16-24.
- ÖZDEMİR, Y. (2015). Ortaokul öğrencilerinde okul tükenmişliği: Odev, okula bağlılık ve akademik motivasyonun rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(1), 27-35.
- ÖZER, N. (2006). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okul güvenliğine ilişkin algıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- ÖZER, N. (2017, 18-24 Eylül). *Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve okul tükenmişliği*. 1st International Congress on Social Sciences, Universidad De Malaga: Malaga-İspanya.
- ÖZER, N, DÖNMEZ, B, VE CÖMERT, M. (2012). Friedman okul müdürleri tükenmişlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(1), 105-121.
- PARVIAINEN, M., AUNOLA, K., TORPPA, M., LERKKANEN, M. K., POIKKEUS, A. M., & VA-SALAMPI, K. (2020). Early Antecedents of School Burnout in Upper Secondary Education: A Five-year Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence, 1*-15.
- PATCHIN, J. W., & HINDUJA, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard a preliminary look at cyberbullying. *Youth violence and juvenile justice, 4*(2), 148-169.
- PATCHIN, J. W., & HINDUJA, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health, 80*(12), 614-621.
- PEKER, A., EROĞLU, Y., & ADA, Ş. (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 185-206
- PİŞKİN, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 2*(2), 531-562.
- SABAH. (2011, 18 Nisan). *Urfa'da yürek burkan intihar*. Erişim: <http://www.sabah.com.tr/yasam/2011/04/18/urfada-yurek-burkan-intihar>
- SCHAUFELI, W. B., MARTINEZ, I. M., PINTO, A. M., SALANOVA, M., & BAKKER, A. B. (2002). Burnout and engagement in university students a cross-national study. *Journal of cross-cultural psychology, 33*(5), 464-481.
- SEÇER, I., & GENÇDOĞAN, B. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinde okul tükenmişliğinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Türk Eğitim Dergisi, 1*(2), 1-13.

Lise Öğrencilerinde Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Okul Tükenmişliği

- SHARIFF, S. (2009). *Confronting cyber-bullying: What schools need to know to control misconduct and avoid legal consequences*. New York, NY: Cambridge University Press.
- SMITH, P.K., MORITA, Y., JUNGER-TAS, J., OLWEUS, D., CATALANO, R. AND SLEE, P. (eds). (1999). *The nature of school bullying: A crossnational perspective*, London: Routledge.
- ŞAHİN, M., SARI, S.V., ÖZER, Ö. & ER, S.H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 257-270.
- TÜRKİYE İstatistik Kurumu-TUİK (2020). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24862>
- TUĞ-KAROĞLU, T, ÇILGIN, M. (2020). Lise öğrencilerinin siber zorbalığı ve siber mağduriyeti üzerine bir çalışma. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 344-355. Erişim: <https://dergi-park.org.tr/pub/josse/issue/54491/689282>
- TURLIUC, M. N., MĂIREAN, C., & BOCA-ZAMFIR, M. (2020). The relation between cyberbullying and depressive symptoms in adolescence. The moderating role of emotion regulation strategies. *Computers in Human Behavior*, 109, 106341. DOI: 10.1016/j.chb.2020.106341
- UZUN, K., ve KARATAŞ, Z. (2019). Okul tükenmişliğinin yordayıcısı olarak akran zorbalığı ve siber mağduriyet. *Journal of International Social Research*, 12(62), 1108-1118.
- VATAN (2016, 11 Haziran). *Arkadaşları çıplak videosunu paylaşınca intihar etti*. Erişim: <http://www.gazetevatan.com/arkadaslari-ciplak-videosunu-paylasinca-intihar-etti-955000-dunya>
- YAVUZER, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 43-6
- YBARRA, M. L., & MITCHELL, K. J. (2007). Prevalence and frequency of Internet harassment investigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 41(2), 189-195.
- YBARRA, M.L., MITCHELL, K.J., WOLAK, J., & FINKELHOR, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118, 1169-1177.
- YORULMAZ, M. ve YORULMAZ, S. (2020). Lise öğrencilerinin sosyal ağ sitelerini kullanma sürelerinin akademik başarılarına etkisi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3) , 27-39 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/auad/issue/56247/696994>
- ZHANG, Y., GAN, Y., & CHAM, H. (2007). Perfectionism, academic burnout and engagement among Chinese college students: A structural equation modeling analysis. *Personality and Individual Differences*, 43, 1529-1540.
- WANAT, C. L. (1996). Defining safe schools. *Journal for A Just & Caring Education*, 2(2), 121-133.
- WILLARD, N. (2006). *Cyberbullying and cyberthreats*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

EK: Siber Zobalık Ölçeği

Son vedi gün içinde okuldaki arkadaşlarınız, Facebook, Twitter, Google+, Instagram gibi sosyal ağ siteleri üzerinden mesaj yazma, video ve fotoğraf paylaşma vb. yollarla...	0 Hiç 1 Kez 2 Kez 3 Kez 4 Kez 5 Kez 6 kez ve daha fazla						
1. Sizinle kaç kez alay etti?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Size kaç kez lakap taktı?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Size kaç kez ahlaksız şeyler yazdı/söyledi?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Size kaç kez zarar vereceğini ya da döveceğini söyledi?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Sizi kaç kez tehdit etti?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Sevilmemenizi sağlamak için kaç kez hakkınızda bir şeyler uydurdu?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Son vedi gün içinde siz, Facebook, Twitter, Google+, Instagram gibi sosyal ağ siteleri üzerinden mesaj yazma, video ve fotoğraf paylaşma vb. yollarla...	0 Hiç 1 Kez 2 Kez 3 Kez 4 Kez 5 Kez 6 kez ve daha fazla						
7. Okuldaki arkadaşlarınız ile kaç kez alay ettiniz?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Okuldaki arkadaşlarınıza kaç kez lakap taktınız?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Okuldaki arkadaşlarınıza kaç kez ahlaksız şeyler yazdınız/söylediniz?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Okuldaki arkadaşlarınıza kaç kez zarar vereceğinizi ya da döveceğinizi söylediniz?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Okuldaki arkadaşlarınızı kaç kez tehdit ettiniz?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
12. Okuldaki arkadaşlarınızın sevilmemesini sağlamak için kaç kez onlar hakkında bir şeyler uydurdunuz?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐